

Angelusz Róbert:

A közönség elérhetősége, avagy a közvéleménykutatások reprezentativitásának nehézségei*

A közönség rétegződése

Az előző fejezetben a közvéleményt a vélemények felől közelítettem meg: azt vizsgáltam, hogy milyen vélemények, illetve vélemény-együttesek tartoznak a közvéleményhez. Nem, vagy csak esetlegesen érintettem azt a közvélemény egész történetét végigkísérő kérdést, hogy kik a közvélemény alanyi hordozói, mely körök alkotják a „közt”, a közvélemény formálódásában résztvevő emberek sokaságát. Számos szerző ugyanis rendkívül leszűkítő elitista szellemben kivételesen exkluzív jelenségnek tekintette a közvéleményt, hol a középosztályra¹, hol az értelmiségre², hol a legműveltebb, legtájékozottabb, legmorálisabb állampolgárokra³ korlátozva aktorainak körét. Ennél is gyakoribb egy olyan funkcionalista felfogás, amely a közemberek rendkívül eltérő tájékozottságára, politikai érdeklődésére, illetve a közvélemény formálódásában kialakult „munkamegosztásra” hivatkozva eltérő szerepeket betöltő csoportokra irányítják rá a figyelmet. W. Lippman például A fantomközönség című munkájában megkülönbözteti a közügyek aktív szereplőit (actors) a közönséget alkotó nézőktől (spectators), akik távol maradnak a politikai tevékenységtől, és csak esetenként, az előbbieik hatására alakítanak ki bizonyos politikai álláspontokat.⁴

Klasszikus munkájában Bryce hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a közvélemény működésének megértése szempontjából megkülönböztesse a vélemények előállítóit, befogadóit, illetve a vélemény nélkülieket, akik ténylegesen nem vesznek részt a közvélemény alakításában. Felosztása szerint „az első csoportba tartoznak a gyakorlati politikusok (az alsóház egy bizonyos számú tagja, és a felsőház egy kisebb töredéke, valamint azok az emberek, akik aktívan dolgoznak a helyi pártszervezetekben), az újságírók és más közírók, valamint más személyek, főleg értelmiségiek kis csoportja, akik állandó jelleggel gondolkodnak és beszélnek a közügyekről.”⁵ ... „A második csoport azokból a személyekből áll, akik a közügyeket bizonyos érdeklődéssel figyelik. Ha valamilyen fontos kérdés merül fel, figyelmüket a parlamenti vitákra, vagy a vezérek beszédeire fordítják, s mindig van bizonyos fogalmuk arról, mi történik a politika világában. Időről időre ellátogatnak nyilvános összejövetelekre. Nem kivétel nélkül, de most már elég sokan csatlakoznak valamilyen

* Az alábbi írás része egy készülő nagyobb munkának, amelyben a közvélemény anatómiájának szociológiai elemzésére, mindenekelőtt saját közvélemény-felfogásom újragondolására teszek kísérletet.

politikai szövetséghez. Választáskor önszántukból szavaznak. Ebéd után, vagy külterületi vonaton a városba jövet megbeszélik a politikát.”⁶ Bryce háromsztrató modelljét már csak egy lépés – a figyelem szűkösségének középpontba állítása – választja el Almond felfogásától, aki a külpolitikai kérdésekben formálódó közvélemény közönségét egy négyosztrató piramis rétegeként ábrázolta, és felülről lefelé haladva a vezetőket, a véleményelitet, a figyelő közönséget és az általános közönséget különböztette meg.⁷ Külpolitikai kérdésekben kiemelt szerepet tulajdonított a figyelő közönségnek. Az elmélet szerint ugyanis a figyelem nagyon eltérően oszlik meg a különböző státuszú állampolgárok között. Az emberek egy része, a figyelő közönség a külpolitikai kérdésekre specializálódik, ami különös jelentőséggel bír a modern tömegdemokráciák komplex viszonyai között, ahol a társadalmak összetettsége és az események sokfélesége miatt a figyelem rendkívül szétforgácsolódik. Elfogadva e teória kiindulópontjait és főbb megállapításait Devine megkísérli a közönség négyosztrató stratifikációját nemcsak a külpolitikai kérdésekre, hanem a közvéleményformálódás legkülönbözőbb témáira alkalmazni. Empirikus kutatásaiban nem csak azt állítja a középpontba, hogy a figyelő közönséget elkülönítse az általános közönségtől, hanem egyúttal azt is, hogy kimutassa, hogy az előbbi az utóbbinál lényegesen nagyobb hatást tud gyakorlani a politikai rendszer output-jára, a kormányzati tevékenységre és a közügyek kimenetelére.⁸

Devine Almondhoz hasonlóan, miközben a figyelem megosztását és az arra specializálódott közönségsegment, a figyelő közönség határainak kijelölését tekinti elsőrendű feladatának, magát a figyelem megosztását graduális jelenségnek tartja, és hangsúlyozza, hogy „...a figyelő közönség úgy fogható fel, mint amely csak viszonylag figyelmesebb az általános közönségnél.”⁹

Éppen e fokozatosság okán a magam részéről kérdésesnek tartom az általános közönség egységes rétegeként való kezelését. Különösen az új demokráciákban, de valószínűleg csaknem valamennyi modern politikai rendszerben megfigyelhető a politikai tagoltság legalsó régiójában elhelyezkedő politikai underclass. Ez a jogi státuszát tekintve ugyan állampolgárokból álló réteg tartósan intakt marad a politika iránt, rendszeresen távolmarad a szavazásoktól, és a politikai tevékenység egyéb formái, a politikai tájékozódás és a véleményformálás is kívül esik érdeklődési horizontján. A politikai underclass-hoz tartozók többsége az anyagi és a kulturális erőforrások tekintetében is a deprivált csoportokhoz tartozik és jelentős részük kapcsolathálózati értelemben is szegény vagy elszigetelt. A politikai közönségtagolódásnak ez a legalul elhelyezkedő rétege sokkal kiterjedtebb méretű az új, kisebb hagyományokkal rendelkező demokráciákban és e csoport

viszonylagos nagysága ha nem is az egyetlen, de az egyik meghatározó oka annak, hogy ezekben az országokban a választási részvétel rátája rendszerint elmarad a fejlett demokráciákban megfigyelt választási participáció szintje mögött.¹⁰

Az potenciális közönség e felett elhelyezkedő strátuma a tömegközönség, amely már csak jelentős kiterjedése folytán is a politikai érdeklődés és véleménynyilvánítás különböző szintjeit fogja át, mégis mind a figyelő közönségtől, mind a politikai underclass-tól jól megkülönböztethető.¹¹ Az előbbitől elválasztja a figyelem alacsonyabb szintje és mindenekelőtt csak speciális érintettsége, vagy nagy események során előforduló alkalmi jellege; míg az utóbbtól az, hogy a politikai érdeklődésnek ez az esetenkénti megnyilatkozása mégis létezik. Az ide sorolható állampolgárok pl. kisebb-nagyobb gyakorisággal részt vesznek a választásokon, vagy alkalmanként véleményt formálnak egyes egzisztenciájukat közvetlenül érintő kérdésekben. Ennyiben a tömegközönségnek még a politika iránt legkisebb érdeklődést mutató tagjai is belül vannak a politikai rendszeren és közvetlenül is hatást gyakorolnak a politikai események alakulására. A tömegközönség relevanciája éppen nagyságában, tömegességében rejlik. Ez a legnyilvánvalóbban a választások során realizálódik, amikor kézenfekvővé válik, hogy a tömegközönség aktuális részvételi hajlandóságától függ leginkább – legalábbis közvetlenül – a participáció mértéke, sőt a legtöbb esetben a választási verseny kimenetele is. Hasonló okok miatt e réteg természetesen jelentős szerepet játszik a konkrét közvélemények speciális közönségének méretében, és a véleményáramlatok alakulásában is.

E megfontolásokat összegezve a közvélemény formálódása szempontjából az alábbi ötosztatú közönségtagolódás adódik.

Az ábra természetesen sematikusan, többszörös leegyszerűsítéssel mutatja be a közönség tagolódását. Alkalmos ugyan annak jelzésére, hogy itt egymástól elkülöníthető, eltérő funkciójú és hierarchikus rendben elhelyezkedő – a közvélemény és a választói magatartás szempontjából – releváns rétegekről van szó, de nem képezi le sem a rétegek reális kiterjedését, sem választóvonalaik bizonytalan, ingadozó rajzolatát. E tekintetben valójában helyesebbnek látszik szürke zónákról, mint határvonalakról beszélni, és kiemelni azok fuzzy-jellegű elrendeződését.

A határok bizonytalansága nem egyszerűen az empirikus mérések során alkalmazásra kerülő indikátorok konkrét jellegéből és esetlegességeiből, hanem jórészt egyes közönségek témaspecifikus szerveződéséből adódik. A különböző nagyságrendű és fajtájú események által indukált konkrét közvélemények formálódása során ugyanis rendszerint eltérő a figyelő és a tömegközönség kiterjedése. A szóban forgó differenciák annak ellenére alakulnak ki, hogy a figyelő közönség szilárd magját éppen a figyelem széles spektruma és a legkülönbözőbb események iránti sokoldalú érdeklődés jellemzi.

A határok és a méretek ingadozásának közép, illetve hosszú távon még nagyobb az eshetősége. Ezt nem csak a közönségnek az idő múlásával bekövetkező részleges kicserélődése, az input-ok és az output-ok részben demográfiai okokkal magyarázható átrendeződése okozza. A feladata magaslatán álló véleményelit, valamint a jól működő – a tömegközönséget aktivizáló – figyelő közönség a tömegközönség soraiból is növelheti valamelyest a kiterjedését. A figyelő közönség bővülése annak ellenére is megvalósulhat, hogy kiterjedésének mindig vannak strukturális és kapcsolathálózati korlátai. Végül az ötosztatú rétegződés azért is leegyszerűsítő, mert az absztrakciónak ezen a szintjén eltekint a kormány és az ellenzék törésvonalától, illetve a mögöttük meghúzódó pártok horizontális tagolódásától. Ezeknek a törésvonalaknak a modellbe történő bekapcsolása esetén – legalábbis a véleményelitről, a figyelő közönségről, illetve a tömegközönségről – csak többszámban, mint „közönségekről” beszélhetnénk.

A szavazó- és a demoszkópiai közönség

A bemutatott ötosztatú – felfogásom szerint mind heurisztikus, mind analitikus szempontból jól hasznosítható – modell segítségével a konkrét közvélemények sajátosságai, formálódásuk és dinamikájuk egyaránt pontosabban elemezhetők. A felosztás előnyei közé tartozik zárt, definit jellege. Ezen egyfelől azt értem, hogy a potenciális közönség egészét bontja rétegekre, s azon belül valamennyi strátum elvileg jól elkülöníthető egymástól. Ha individuális szinten egy állampolgár két csoporthoz – mondjuk a véleményelithez és a figyelő

közönséghez egyaránt besorolható – akkor a besorolás mindig a magasabb funkcionális szerep alapján történik. A példánál maradva a figyelem mértékének nagyságát felülírja a nyilvánosság makroszintjén jelentkező véleményirányító funkció. E szabály érvényesíthetősége miatt az öt rétegen belül nincsenek egymást átfedő csoportok. Összegzésük útján elvileg a potenciális közönség egésze (100%-a) leképezhető.

Léteznek azonban olyan közönségtípusok is, amelyek a közvélemény láthatósága szempontjából rendkívül fontosak, de egymást átmetsző jellegük miatt nem illeszthetők egy definit jellegű modell keretei közé. Ezek közül a legfontosabb a szavazó- illetve a demoszkópiai közönség. A szavazóközönség külön nyilvántartásának szükségessége a közönségrétegeken átívelő jellege ellenére már csak a közakaratképzés folyamatában betöltött kvantitatív szerepe – az „egy ember, egy szavazat elve” miatt is – nyilvánvaló. Tartozzon valaki akár a hivatalos állami politikai vezetéshez, a véleményelítthez, a figyelő- vagy akár a tömegközönséghez, szavazata azonos súllyal jön számításba, és ennyiben valamennyien a választóközönséghez tartoznak. Természetesen a választóközönség fogalmát is használhatjuk szűkebb és tágabb értelemben. Minden egyes parlamenti választásnál vagy referendumnál élesen elválik a szavazóközönség az otthon maradóktól. A tényleges szavazók és a potenciális szavazók hányadosának „a győzelem számít és nem a résztvevők aránya” elv miatt csekély a hírértéke. A választás kimenetelét gyakran éppen az dönti el, hogy az egyes táborok mennyire képesek támogatóikat mozgósítani.

A választóközönségnek létezik egy ennél átfogóbb, kumulatív jellegű felfogása is, amely a választóközönséghez sorolja mindazokat, akik alkalmanként részt vesznek a választásokon, és így komoly esélye van választási mobilizációjuknak. Az így értelmezett választóközönség kiterjedése meghaladja még a magas szintű participációval jellemezhető választások közönségnek nagyságát is.¹² Például Magyarországon a 2002-es parlamenti választások második fordulójának szavazóközönsége a maga több, mint 70%-os nagyságával csúcscrészvételnek számít, a tágabb értelemben felfogott választóközönség azonban elérheti akár a 90%-ot is. Hogy egy választás konkrét szavazóközönsége és az átfogó, kumulatív szavazóközönség hogyan viszonyul egymáshoz, és az utóbbinak mekkora egyáltalán a mérete, az mind a közvélemény formálódásának, mind a politikai közönség dinamikájának fontos mutatója.

Napjaink közvéleményét fokozott mértékben jellemzi a csökkenő áttekinthetőség. Éppen ez indokolja, hogy az állampolgárokat a demoszkópiai elérhetőségük alapján is megkülönböztetjük. Az elérhetőség graduális ismérv, s ez a potenciális közönség megfigyelhetőségét befolyásolja. A közvélemény és a választói magatartás megismerésére

irányuló kutatások célja természetesen a közönség egészének reprezentációja. Ennek megvalósítását nehezítik a potenciális közönség elérhetőségének korlátai. Vannak viszonylag könnyen, már az első megközelítésénél elérhető, véleményeiket készségesen kinyilvánító állampolgárok és vannak nehezen elérhetőek, sőt olyanok is, akik a demoszkópai kutatások számára megközelíthetetlenek, vagy legalábbis a jelenleg alkalmazott eljárásokkal nem elérhetőek.

A közvéleménykutatás szakemberei az elmúlt évtizedekben fokozott mértékben szembesültek a megközelíthetőség korlátaival. A nehézségek részben a technikai elérhetőség akadályaiából, részben a bizalom hiányából, a megnyilatkozási hajlandóság hanyatlásából adódnak. A hajléktalanok, a tévesen nyilvántartottak, vagy az állandó bejelentett lakóhellyel nem rendelkezők, a hosszabb ideig kórházban fekvők, az elfekvő betegek vagy a börtönbüntetésüket töltők technikai elérhetőségének nyilvánvalóak az akadályai. Maga az elit, a hosszabb külföldi tartózkodással, vagy gyakori utazással járó munkakörök betöltői, a sajátosan mobil, posztmodern életstílus kedvelői, valamint azok, akik kis alapterületű, szegényes, minden komfortot nélkülöző lakásokban vagy albérleti szobában laknak – ottthon tartózkodásuk ritkasága miatt – eleve kisebb eséllyel közelíthetők meg a demoszkópai kutatások számára.

A szorongással teli közhangulat, a közbiztonság romlása, a veszély légkörét állandóan nyomatékositó hírszolgáltatás egyes csoportoknál, különösen az idős embereknél, csökkenti a kapcsolatfelvétel esélyét. A bűncselekményekkel, deviáns jelenségekkel erősen fertőzött negyedekben a veszélyérzet, a szorongás és az óvatosság különösen nagy mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy a kérdezőbiztos ne jusson messzebb a kapucsengőn keresztül történő bejelentkezésnél. A megvalósítatlan interjúk között a legnagyobb tétel mégis azokból a felkeresés során elért személyekből áll, akik különböző okokra hivatkozva elutasítják az interjút. Ez utóbbi csoport kiterjedését jellemzi, hogy ez ma a hazai terepen eléri a sikerületlen interjúk egyharmadát, olykor kétötödét. Az elutasítóknak ez a – a közvéleménykutatások validitásának csökkenését előidéző – nagy száma jórészt a növekvő mértékű politikai apátiából, illetve kifejezetten a közvéleménykutatásokkal és a kérdőíves emberekkel szemben megnyilvánuló ellenérzésekkel kapcsolatos.

Az elérhetőség szociológiai feltételeinek az elmúlt évtizedekben bekövetkezett romlása mindenekelőtt a meritési kvóták szűkülésén keresztül jelentkezik. Amíg a 60-as, 70-es években még a megcélzott statisztikai minták 75-80%-os elérhetőséget mutattak, addig a European Social Survey ma már a 70%-os meritési szint elérését tűzi célul maga elé, de számos, a politikai közvéleménykutatás nagy tradíciójával rendelkező európai országban a

merítési ráta már megközelítette az 50%-ot, vagy az alá süllyedt.¹³ A jelenlegi magyarországi helyzetet is hasonló tendenciák jellemzik. Az elmúlt évtizedben közel 10%-ot esett a kvóta nagysága, és jelenleg a legkülönbözőbb politikai közvéleménykutatásoknál egyaránt 50% körül mozog. A merítési bázisnak ez az összeszűkülése nem véletlenül váltott ki tudományos vitákat és ösztönzött új kutatásokra.¹⁴

Egy választási előrejelzésnél a merítési kvóták alacsony szintje csak két meglehetősen valószínűtlen feltétel fennállása esetén nem járna együtt torzítással:

1. ha az elért és a megcélzott, de nem elért közönség a pártpreferenciáját befolyásoló releváns változók (pl. életkor, lakóhely, iskolai végzettség, stb.) tekintetében nem különbözne egymástól.
2. ha a vizsgált függő változó – esetünkben a pártpreferencia – független lenne a szelekciót meghatározó más (x,y,z ... stb.) tényezőktől.

A közvéleménykutatók az előbbi esetben tehetnek ugyan – a hiba nagyságát csökkentő (sajnos sokszor növelő) – kísérletet az adatok súlyozás útján történő korrekciójára, az utóbbi esetben erre azért sem kerülhet sor, mert a priori nem ismerik az elérhetőség illetve a megközelíthetőség szelektorait.¹⁵

Pusztán a könnyebb beláthatóság kedvéért tételezzük fel, hogy a gazdasági várakozások pesszimizmusa vagy optimizmusa befolyásolja egyes személyek megközelíthetőségét, például abból adódóan, hogy a pesszimisták nagyobb arányban kerülnek a közvéleménykutatást. Könnyen belátható, hogy amennyiben a várakozások pesszimizmusa vagy optimizmusa szignifikánsan befolyásolja a pártpreferenciákat, ez forrásává válhat a téves előrejelzésnek, mivel ebben az esetben a kutatás „alulméri” a pesszimistább támogatói körrel rendelkező párt tényleges támogatottságát. A torzítás csak akkor nem következik be, ha a kritikus szelektor ugyanilyen irányú és hasonló erősségű hatást gyakorol a választási részvételre is.¹⁶ Természetesen számos más olyan szelektor is létezhet, amely egyszerre van hatással a mintába került személyek megközelíthetőségére és a pártpreferenciákra, vagy valamely más – a vizsgálat tárgyát képező – konkrét közvéleményre.

A közvéleménykutatások technikai-módszertani apparátusa egy olyan periódusban alakult ki, amikor még viszonylag magas szintű volt a minták elérhetősége. A merítés kvóták csökkenésével a hibák és a torzítások valószínűsége jelentősen megnő. A megközelíthetőség mai kondíciói mellett már egyszerűen nem érvényesül a véletlenszerű mintaválasztásnak az a feltétele, hogy a potenciális szavazók mindegyikének egyenlő esélye legyen a mintába való bekerülésre. Mindez a demoszkópiai kutatások eszköztárának bizonyos revízióját és megújítását tenné szükségessé.

A szavazóközönséghez hasonlóan a demoszkópai közönség is felfogható szűkebb és tágabb értelemben. Egy konkrét vizsgálat során elért merítési kvóta természetesen kisebb és feltehetően kevésbé reprezentatív a kutatások sokasága által megközelíthető demoszkópai közönségnél, de ez nem ellensúlyozza azt a szociológiai ténytet, hogy egyes csoportok elérhetőségének és megszólíthatóságának különböző esélyei miatt a demoszkópai közönség nem fedi le a potenciális közönséget.¹⁷ A demoszkópai közönség és a szavazóközönség mérete országonként és a politikai közhangulattól függően egy országon belül is különböző időszakokban eltérhet egymástól. Mindkettőre jellemző azonban, hogy kisebbek a potenciális közönségnél, és részben nagyságuk, részben mindkét esetben valamiféle részvételi készséget, aktivitást kifejező jellegük következtében rendszerint átmetszik egymást. Ennek mértéke természetesen befolyásolja a közvélemény és a választói magatartás láthatóságának és megismerhetőségének mértékét. Mennél kisebb a két közönség által átmetszett közös terület, annál kedvezőtlenebb egy konkrét választás pontos előrejelzésének az esélye. A becslés lehetősége annál jobban közelít az ideálshoz, mennél inkább megvalósul az a csak elméletileg elképzelhető helyzet, amikor a potenciális, a szavazó- és a demoszkópai közönség¹⁸ kölcsönösen fedi egymást. A társadalmoban ténylegesen érvényesülő feltételek mellett a közönségek egymást átfedő és elkülönülő részeinek a számbavétele a közvélemény és a választói magatartás megismerhetősége és láthatósága szempontjából egyaránt fontos feladat.

A nyílt, a rejtőzködő és a láthatatlan közönségek

Az említett dimenziók mentén kialakítható közönségszegmensek modellezéséhez egy további – a validitás szempontjait is bekapcsoló – megkülönböztetést is indokolt alkalmazni. A demoszkópai közönség tagjainak arra vonatkozó állítása, hogy részt vesz-e a soron következő választáson, nem feltétlenül tükrözi helyesen a tényleges participációt. Ez az eltérés akkor is fennáll, ha a válaszolók túlnyomó részénél a verbális megnyilatkozás helyesen tükrözi a személyek későbbi választási részvételét. A „nyílt szavazók” és a „nyílt nem szavazók” mellett, akikre éppen a verbális kijelentések és a tényleges magatartás egybeesése jellemző, megfigyelhető a „rejtőzködő nem szavazó” és a „rejtőzködő szavazó” típusa is. Az előbbi demoszkópai kutatás interjúszituációjában azt állítja, hogy részt vesz a választáson, de ténylegesen otthon marad, míg az utóbbinál fordított a helyzet, nem fedi fel participációs szándékát, vagy nemet mond az erre vonatkozó kérdésre, noha végül is leadja a voksát. E két utóbbi típus függetlenül attól, hogy tudatos rejtőzködés, nem kellően mérlegelt sztereotíp

válasz, vagy az eredeti szándék későbbi megváltozása húzódik meg a szavak és a tettek eltérése mögött, kétségtelenül komoly kihívást jelentenek a közvéleménykutatók számára, olykor jelentősen hozzájárulnak a választási előrejelzések tévedéseéhez, vagy akár a kudarcához.

A jelenlegi elemzésnél is számításba véve a politikai underclass-hoz tartozókat, akik per definitionem nem szavaznak a választásokon és a demoszkópiai felmérések számára is rendszerint megközelíthetetlenek, még egy, az eredmények validitása szempontjából ugyancsak kritikus típus a „láthatatlan szavazók” csoportja teszi teljessé a hat szegmensből álló tipológiát.

3. ábra: A közönség hat szegmense a választási részvétel, a demoszkópiai megközelíthetőség és a részvételre vonatkozó válaszok validitása alapján

		Szavazó közönség	Nem szavazók
Demoszkópiai közönség	Válaszoló és választói magatartása megegyezik	„nyílt szavazó”	„nyílt nem szavazó”
	Válaszoló és választói magatartása eltérő	„rejtőzködő szavazó”	„rejtőzködő nem szavazó”
A demoszkópiai kutatás által nem elért közönség		„láthatatlan szavazó”	„politikai underclass”

Az ábrán alul elhelyezkedő négy csoport láthatóságának és megfigyelhetőségének nehézségei – mint arra a korábbiakban már utaltam – részben a demoszkópiai megközelíthetőség korlátaiból, részben a verbális cselekvésben megnyilatkozó attitűdök kisebb-nagyobb asszimetriájából adódik. A rejtőzködő szavazók és a rejtőzködő nem szavazók empirikus megfigyelhetősége önmagában sem könnyű feladat. Mégis miután a demoszkópiai kutatások által elérhető személyek halmazához tartoznak, kellő körültekintéssel és megfelelő módszertani felvértezéssel a közvéleménykutatások keretein belül is elemezhetők. Észlelésüknek és kiterjedésük helyes becslésének fennáll a lehetősége. A válaszok megbízhatóságának és validitásának mérésére már kialakított, de tovább fejleszthető skálák, a részvételi illetve a véleménynyilvánítási hajlandóság konstatálására alkalmazott eljárások, a többváltozós elemzések bizonyos változatai, pl. a diszkriminációanalízis és a fenti eljárások kombinált felhasználása lehetővé teszi a rejtőzködés szóban forgó típusainak bizonyos mértékű számbavételét.¹⁹

Komplikáltabb a helyzet a demoszkópiai felvételek merítési potenciálján kívül eső láthatatlan szavazók, illetve a politikai underclass esetében. E szegmensek előfordulása a közvélemény áttekinthetősége és helyes körvonalazása szempontjából állandó torzításokat előidéző hibaforrásként jelentkeznek. A politikai közvéleménykutatások és a választási magatartás előrejelzésére irányuló vizsgálatok – kitüntetett szerepük és a választási eredményekkel való egybevetetőségük következtében – valamennyi állampolgár attitűdjeinek megismerésére törekednek. Ennek tényleges lehetőségét azonban jelentősen korlátozza, hogy a potenciális közönség nem minden csoportja esetében áll fenn az egyenlő esély a mintába való bekerülés, a tényleges elérhetőség és a megszólíthatóság tekintetében.

A felmerülő torzítási lehetőségek érzékeltetésére nézzünk egy egyszerű példát. Tételezzük fel, hogy a megszólaltatott közönség a potenciális közönségnek csak 85%-át fedi le, és ennek kétharmada állítja magáról, hogy részt vesz a választáson. Ebben az esetben a közvéleménykutatás által mért adat csaknem 10%-al felülbecsülheti a tényleges szavazók arányát. Gondoljuk meg, hogy a szóban forgó kétharmad valójában a 85%-nak a kétharmada, ami a teljes szavazóközönséghez – a 100%-hoz – viszonyítva valójában csak 57%.²⁰ Másfelől a láthatatlan szavazók és a politikai underclass kiterjedésétől függően – ha a kettőjük közötti arány az előbbi felé tolódik el – akár alulbecslés is előfordulhat. A két szegmensben belül érvényesülő attitűdök a becslés szempontjából ellentétes irányban hatnak. A politikai underclass, miután nem vesz részt a választáson, de csökkenti az észlelt potenciális közönséget, egyértelműen felfelé torzít, míg az előbbi a részvétel alulbecslését idézheti elő. A láthatatlan szavazók ugyanis olyan szavazatokkal növelik a tényleges szavazóközönséget, amelyek nem kerülnek a demoszkópiai kutatások látókörébe. Az utóbbi kiterjedésének növekedésével ellensúlyozhatja, sőt felülmúlhatja a politikai underclass említett hatását és megfelelő méret esetén az előrejelzéshez képest jelentősen növelheti a tényleges szavazóközönséget.

Az elmúlt évtizedekben megfigyelt tendenciák alapján valószínűleg a jövőben a láthatatlan közönség növekedésével számolhatunk. A demoszkópiai kutatások által alig elérhető két szegmens nagyságának és amplitúdójának megismerése az egyik legégetőbb feladat a közvélemény-szociológia számára. S ha számításba vesszük, hogy a politikai erőter tömbösödése és éles ideológiai polarizáltsága a két „rejtőzködő” közönség esetében is inkább a növekedés irányába hat, akkor aligha lehetnek kétségeink a közvéleménykutatás előtt álló kihívás nagyságáról.

¹ Vö. Bluntschli és Brater: *Staatwörterbuch*. Lipcse és Stuttgart, 1976. 745.o.

² Lásd F. Tönnies: *Kritik der Öffentlichen Meinung*. Berlin, 1922. 77.o.

-
- ³ Lásd pl. Mackinon: *On Public Opinion in Great Britain and Other Parts of the World*. London, Aron, 1928. 15.o.; vagy W. Hennis: *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie*. Tübingen, 1975. 25.o.
- ⁴ W. Lippman: *The phantom public*. New York, Harcourt Brace Jovanovich. Liska A. E., New York: Wiley, 1925. 110.o.
- ⁵ I. Bryce: *The American Commonwealth*. IV. kötet, 99.o.
- ⁶ Lásd Bryce: id. mű, 100.o.
- ⁷ Lásd G. A. Almond: *The American People and Foreign Policy*. New York, 1960. 137.o.
- ⁸ Lásd D.J. Devine: *The Attentive Public*. Chicago, Rand McNally Company, 1970. 37-38.o.
- ⁹ Lásd D.J. Devine: id. mű, 35.o.
- ¹⁰ Vö. Angelusz R. – Tardos R.: Választási részvétel és politikai aktivitás. In. *Törések, hidak, hálók* (szerk. Angelusz R. – Tardos R.), Budapest, 2005. 335-343.o.
- ¹¹ További elméleti elemzéseket és empirikus kutatásokat tenne szükségessé annak eldöntése, hogy a tömegközönség nem bontható-e további – a közvélemény szerveződése szempontjából funkcionális – alcsoportokra.
- ¹² Vö. V. Price: *Public Opinion*. Sage Publications, Newbury Park, California, 1992. 37-39.o.
- ¹³ Hasonló mértékű ez pl. az NSZK-ban is. Vö. U. Schneekloth, I. Leven: Worum bemisst sich eine „gute“ allgemaine Bevölkerungsumfrage. Analysen zu Ausmas, Bedeutung und zu hintergründen von Nonresponse in zufallsbasierten Stichprobenerhebungen am Beispill des ALLBUS. In. *Zuma Nachrichten*, 2003. november. 24.o.
- ¹⁴ A külföldi vitákkal kapcsolatban lásd pl. P.P. Mohler, A. Koch és S. Gabler: Alles Zufall oder ? Ein Diskussionbeitrag zur Qualität von face to face-Umfragen in Deutschland című tanulmányát. In. *Zuma Nachrichten*, 2003. november 27. 10-15.o.
- ¹⁵ Éppen ezeknek a szelektoroknak a szisztematikus tanulmányozása az egyik olyan kutatási feladat, amelynek ismeretében csökkenteni, esetleg ellensúlyozni lehetne bizonyos torzításokat.
- ¹⁶ Ebben az esetben ugyanis a pesszimisták nem csak a demoszkópiai kutatásoktól maradnának távol, hanem a választásoktól is, így nem következne be a szóban forgó torzítás.
- ¹⁷ A megszólíthatóság természetesen összefügg a nyilvános szereplési hajlandóság csoport- és rétegspecifikus sajátosságaival is. Ezzel kapcsolatban lásd A nyilvános szereplés esélyei című tanulmányomat, in. Angelusz Róbert: *A láthatóság görbe tükrői*. Új Mandátum, Budapest, 2000. 161-184.o.
- ¹⁸ A demoszkópiai közönségen természetesen nem a minta tagjait, hanem az általa reprezentált állampolgárokat értem.
- ¹⁹ A közvéleménykutatások validitásával kapcsolatban lásd Angelusz R.: A látens közvéleménytől a pluralizmus ignoranciájáig. In. *Szociológiai figyelő*, 2000/1-2. szám. Angelusz R.: A közvéleménykutatások és a pluralizmus ignoranciája. In. Sükösd M. - Vásárhelyi M.: *Hol a határ? Kampánystratégiák és kampányetika*. Élet és irodalom, Budapest, 2002. 344-363.o. Kolosi T. - Tóth István Gy.: *Egy tévedés története*. In. Kolosi T. – Tóth I.Gy. – Vukovics Gy.: *Társadalmi riport, 2002*. Társaság, Budapest, 339-367.o. Fischer Gy.: Sikerek és kudarcok magyarországi választási előrejelzésekben. In. *Magyarország politikai atlasza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 13-36.o.
- ²⁰ E körülmény figyelmen kívül hagyása valószínűleg hozzájárul ahhoz, hogy esetenként a közvéleménykutatások túlbecsüljék a választói részvétel mértékét.